श्रीगणपतिपदारविंदं वंदे ॥ पक्षधर्मितावच्छेदकहेतुमत्ताज्ञानकालीनतयादृशविशिष्टविषयकनिश्चयसामान्यं स्वसमानकालीनहेतुमत्तानि-
श्चयसमानधर्मितावच्छेदककानुमितिसामान्यं प्रति प्रतिबंधकं तादृशत्वे न व्यभिचारित्वं हेतुमत्ताज्ञानासमानकालीनव्यभिचारनिश्चयस्य तथा-
विधनिश्चयसामान्यांतर्गतस्य समानकालीनहेतुमत्ताज्ञानाप्रसिध्याऽसंभवादिति प्रथमं कालीनांतं निश्चयविशेषणमिति गदाधरभट्टाचार्य-
णोक्तं । अथेदं न संगच्छते वह्निसाध्यकधेयत्वहेतुकस्थलीयवह्न्यभाववद्वृत्तिधेयत्वात्मकव्यभिचारनिश्चयसामान्यस्य संयोगेन वह्न्यादिसाध्यहूसा-
कप्रतियोगितासंबंधेन वह्न्यादिहेतुकस्थले प्रतियोगितासंबंधेन वह्निविशिष्टस्याभाववद्वृत्तिवह्निरूपव्यभिचारनिश्चयसामान्यस्य च स्वात्म-
कस्याऽधेयतातावच्छिन्नविशेष्यतापन्नवह्न्यभाववद्वृत्तित्वघटकवृत्तित्वात्मकहेतुमत्तानिश्चयस्याभाववत्तावच्छिन्नविशेष्यतापन्नवह्निक-
पहेतुमत्तानिश्चयस्य च समानकालीनस्य प्रसिध्या तत्र लक्षणासमन्वयसंभवेन असंभवाभावात् । यत्तु साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगि-
हेतुविष्याकारकज्ञानस्य हेतुमांश्चायं ह्रद इति ज्ञानसहकृतस्य तादृशनिश्चयसामान्यांतर्गतस्य हेतुमांजातिमानित्याकारकस्य साध्यव्याप १

कीभूताभावप्रतियोगीहेतुरिति ज्ञानस्य स्वसमानकालीनहेतुमत्ताज्ञानधर्मितावच्छेदकजातित्वरूपेणास्वरूपतोऽन्यद्वा धर्मितावच्छेदक
क साध्यानुमितिसामान्यविरोधितया असाधारण्यव्याप्तिः सधर्मितावच्छेदके यत्र स्वसमानकालीनहेतुमत्ताज्ञानसमानधर्मितावच्छे
दकके यत्र अवच्छेदकके यत्र अवच्छेदकत्वं निरवच्छिन्नत्वेन विशेषणीयं एवं साधेयतावत्स्वरूपतोभानासंभवेन पू[illegible]कवह्न्यभाववद्वृत्तिसाधेयता
त्मकव्यभिचारनिश्चयस्य स्वसमानकालीनत्वात्मकहेतुमत्ताज्ञानप्रसिद्ध्यापि निरवच्छिन्नधर्मितावच्छेदकताकहेतुमत्ताज्ञानाप्रसिद्ध्या असंभव
सोऽलक्ष्यमेवेति तत्तुच्छं अखण्डोपाधिरूपाधेयताभाववत्त्वादेः स्वरूपतोभानस्य प्रसिद्धत्वात् सामान्यतो हेतुमत्ताज्ञानाप्रसिद्ध्या असंभव ~~सोऽलक्ष्य~~
~~मेवेति तत्तुच्छं~~ परं ग्रंथस्य असंगततापादकत्वात् स्वसमानकालीनहेतुमत्ताज्ञानधर्मितावच्छेदकनिरवच्छिन्नावच्छेदकताप्रसिद्धेरिति वक्त
व्यत्वापादितं यदत्र केचित् प्रकृतलक्षणघटककालत्वस्य दीर्घकालसाधारण्येव असाधारण्यव्याप्तेः स एव स्य गुरुत्वेनाननुगतत्वेन च नि
वेशापेक्षितत्वमयुक्तत्वात् से धर्मितावच्छेदकद्वयावगाहिहेतुमत्ताज्ञानकालीन असाधारण्यविषयकनिश्चयस्य तादृशनिश्चयसामान्यान्तर्गतस्य

समानकालीनहेतुमत्ताज्ञानधर्मितावच्छेदककत्वव्यापकत्वस्वअसाधारण्यज्ञाननिरूपितप्रतिबध्यतायांकत्वाद्यसंस्तवात् असाधारण्य
व्याप्तिताद्वस्थ्यात्स्वसधर्मितावच्छेदककहेतुमत्ताज्ञानकालीनत्वस्यस्वाधिकरणत्वसमानाधिकरण्यस्ववृत्तिध्वंसप्रतियोगित्वएतत्त्रितय
संबंधेनसधर्मितावच्छेदकहेतुमत्ताज्ञानविशिष्टत्वस्यार्थः स्वसमानकालीनत्वस्यस्वाधिकरणत्वस्वसामानाधिकरण्यस्वप्रतियोगिध्वंसवत्त्वेतत्त्रि
तयसंबंधेनस्वविशिष्टत्वस्यार्थः अयमहेतुमत्ताज्ञानंस्वनिरूपकत्वस्वभिन्नहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतानिरूपकत्वैतत्त्रयसंबंधेनहेतुतावच्छेद
कावच्छिन्नप्रकारतावदन्यत्वसविशेषणीयएवंचहेतुतावच्छिन्नप्रकारताविशिष्टान्यसधर्मितावच्छेदकहेतुमत्ताज्ञानविशिष्टयावदन्याविशिष्टवि
षयकनिश्चयसामान्यंस्वविशिष्टहेतुमत्ताज्ञानधर्मितावच्छेदककप्रकृतानुमितिस्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबंधकतावत् तादृशसंस
व्यभिचारित्वमितिफलितंप्रथमकालीनानंतरपरित्यागस्वतंत्रहेतुमत्ताज्ञानकालीनवह्न्यभाववद्वृत्त्याधेयतात्मक पूर्वापदर्शितव्यभिचारनिश्चयस्य
स्वयंहेतुमत्ताज्ञानेऽपिसप्रतियोगिकध्वंसवत्वस्वसामानाधिकरण्यस्वाधिकरणत्वैतत्त्रितयसंबंधेनस्वविशिष्टहेतुमत्ताज्ञानसंबंधेनाप्रसिध्या ॥ २

ऽसंभवः संभवेऽपि वेतिनानुपपत्तिलेशोऽपि अथ वह्न्यभावादिधर्मितावच्छेदकजलवत्ताज्ञानसहितवह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगीजलविषयक

निश्चयस्यापि तादृशनिश्चयसामान्यान्तर्गततया समानकालीनहेतुमत्ताग्रहधर्मितावच्छेदकवह्न्यभावावच्छिन्नवह्न्यादिविधेयतानुमितेरप्रसि

द्ध्या असंभवः सर्वहेतुमत्ताग्रहधर्मितावच्छेदकतायाम्प्रकृ नानुमितिधर्मितावच्छेदकतायाम् पूर्वोक्तयुक्त्या निरवच्छिन्नत्वस्य निवेशनीयतया व

ह्न्यभावादिधर्मितावच्छेदके हेतुमत्ताज्ञानस्य लक्षणघटकत्वाभावादेव न दोष इति वाच्यं द्रव्यत्वाभावादिसाध्यकधूमादिहेतुकस्थलीयासाधारण्य

ल द्रव्यत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगि धूमेन व्याप्यव्योमेवारण्यासंभवात् धूमवद्द्रव्यमित्याकारकज्ञानकालीनद्रव्यत्वाभावव्यापकीभूताभावप्रतियोगी

धूमविषयकनिश्चयस्य तत्समानकालीनहेतुमत्ताज्ञानधर्मितावच्छेदककी । ननु तद्वह्न्यभाववान् धर्मिकद्रव्यत्वाभावादिकसाध्यविधेयकानुमितेरप्रसि

द्धेर्निरुक्तं तद्धेतुमत्ताज्ञानधर्मितावच्छेदके विवक्षणीयसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नघटकतावच्छेदकत्वविशेषणेनैव वारणाद्रूपाद्यत्वनिरूपितव्यापकीभू

ताभावप्रतियोगित्वावृत्तत्वावृत्तवान्घटः द्रव्यत्वं तथाविनिसमूहालम्बनज्ञाने यत्र तत्रासाधारण्यविषयकनिश्चयकालीनहेतुमत्ताज्ञानधर्मितावच्छेदक

छि त्र

केऽनुमितित्वस्य त्वाह्रदपक्षके घटपक्षके चानुमित्यात्मकज्ञानसत्त्वेन एकस्या अप्रतिबध्यतायाः तादृशानुमितित्वव्यापकत्वविरहेऽपि स्वसमानकाली

नहेतुमत्ताज्ञान धर्मितावच्छेदकानुमितित्वव्यापकतावच्छेदक स्वनिष्ठप्रतिबंधकतानिरूपितप्रतिबध्यतात्वकं न धर्मितावच्छेदक केहेतुमत्ताज्ञानकाली

निश्चय नतादृशविशिष्टविषयक सामान्यतादृशविशिष्टो व्यभिचार इत्यस्य विवक्षितत्वेन न दोषाभावात् प्रथम कालीनानपरित्यागे असंभवं प्रसक्तु अव्याप्ति

परइत्याहुः तन्निःसंअस्य गगनाभाववत्त्वविषयकज्ञानस्य धर्मितावच्छेदककेहेतुमत्तानिश्चयसमानकालीनस्य स्वसमानधर्मितावच्छेदकक साध्या

नुमितिसामान्यविरोधित्वेन गगनाभाववत्त्वात्मकसाध्ये अतिव्याप्तिः विरोधवारकसाध्यसामानाधिकरण्यग्रहाविरोधित्वदलेनैव दोषनिवृत्ता

वारिताऽनंतरंच साध्यसामानाधिकरण्यज्ञानस्य साध्यांशे न धर्मितावच्छेदकक तथा तादृशज्ञानस्याप्रतिबध्यत्वमस्तीत्यसत्त्वात् तत्त्वव्ययनत्रातिव्या

प्तिवारणाय साध्यानुमितिसामान्यविरोधित्वविशेषणमुपात्तं तादृशसाध्यसामानाधिकरण्यज्ञानस्याप्रतिबध्यत्वेऽपि अधिकरणत्वावच्छिन्नविषय

तापन्नसाध्यघटितसाध्यसामानाधिकरण्यग्रहाविरोधित्वनिवेशेनैव तादृशातिव्याप्त्यादिवारणसंभवे किं साध्यानुमितिसामान्यविरोधित्वविशेषणं

गौरवग्रस्तमुपात्तं यत्तु साध्याधिकरणतानाघटितसाध्यसामानाधिकरण्यग्रहविरोधित्वं निवेश्य गगनसाध्यकाधिकरणत्वहेतुकस्थलीयअधिकरणता
वच्छेदेन गगनाभावघटितगगनाभावादिघटितमधिकरणात्मकव्यभिचारो न तादृशसाध्यसामानाधिकरण्यग्रहविरोधित्वं व्याप्तिः स्यात् विशेषणान्तरमुपा
त्तमिति समाधाने तत्तुच्छं किंचिद्धर्मावच्छिन्नविशेषणतानापन्नसाध्यघटितसाध्यसामानाधिकरण्यग्रहविरोधित्वनिवेशेनैव तत्स्थलीयव्यभिचारवारणाद्व्या
प्तिविरोधादिति व्याप्त्योरनवकाशात् वस्तुतस्तु अधिकरणतावच्छेदकगगनाभावघटितस्वरूपधर्मस्वरूपसंबंधेन गगनाभाववदधिकरणात्मकवि
शिष्टान्तरेण व्यभिचारेण घटितत्वेन अलक्ष्यत्वात् न चैतत्पक्षे तल्लक्षणातिव्याप्तिः हेत्ववच्छेदेन साध्याभावज्ञानस्य साध्यसामानाधिकरण्यग्रहप्र
तिविरोधित्वेन अतिव्याप्त्यनवकाशात् नापि तादृशाव्यभिचारा व्याप्तिः स्यात् साध्यासामानाधिकरण्यविरोधित्वविशेषणान्तरविशेषणान्तरमुपात्तमिति परा स्त
स्त तादृशाव्यभिचारोक्तरीत्यासाध्यसामानाधिकरण्यग्रहविरोधित्वघटितलक्षणगमनासंभवात् इति चेन्न तत्र व्याप्तिलक्षणान्तरत्वात् नतु वह्नि

मद्ध्रदकालीनवह्निमान् जलवद्ध्रदात् जलवद्ध्रदात् जलवद्ध्रदकालीनह्रदत्वद्ध्रदकालीनह्रदत्वात् ॥ इत्यादौ वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिज
लेसामान्यस्य ह्रदत्वावच्छिन्नविशेषणतापन्नहेतुमत्ताज्ञानसहितत्वाद्ध्रदाजलनिश्चयवह्निघटितपक्षतसाध्यविषयकस्वसमानकालीनहेतुमत्ताज्ञानधर्मि
तावच्छेदककानुमितिसामान्यविरोधित्वात् अव्याप्तेः नन्वस धर्मितावच्छेदककहेतुमत्ताज्ञानकालीनयादृशविशिष्टविषयकनिश्चयविशिष्टत्वसाध्यसा
मानाधिकरण्यग्रहप्रतिबंधकतान्यत्वं निवेश्यं तथा च हेतुमत्ताज्ञानसहितत्वाद्ध्रदाजलज्ञानस्य साध्यसामानाधिकरण्यग्रहप्रतिबंधक
त्वेन नास्ति व्याप्तिरिति वाच्यं तथा सति तत्र स्ववह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिद्रव्यत्वसामानाधिकरण्यरूपाव्याप्त्यापत्तेः हेतुमत्ताज्ञानसहिताद्ध्रदव्यक्ता
नेस्यापि साध्यसामानाधिकरण्यग्रहविरोधित्वात् एवं वह्निमज्जलवत्कालीनवह्निसाध्यकजलहेतुकस्थलीयवह्निव्यापकीभूताभावप्रतियो
गिजलात्मकासाधारण्यरूपाव्याप्तेः तद्धर्मावच्छिन्नधर्मिकतद्वत्ताबुद्धिप्रतिबंधकतानवच्छेदकधर्मे तद्भावीयान्वयव्याप्तिबुद्धिरिव तद्भावीयव्यतिरेकव्या

सिद्धेरपि किन्तु ह्रदज्ञानत्वेन प्रतिबन्धकतया जलावच्छिन्नविनिरूपितविषयतावच्छिन्नवह्निघटित साध्यसामानाधिकरण्यग्रहविरोधी इत्यस्य
विशेष्यदलप्रविष्टस्य समानकालीनहेतुमत्ताज्ञानधर्मितावच्छेदकतानुमितित्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपितसाध्यसामानाधिकरण्यग्रहत्व
स्यानवच्छिन्नत्वात्मकस्यानातिव्याप्यव्याप्तौ तथाहि जलवद्ध्रदवान् घट इति ज्ञानसहितवह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलविषयकनिश्चयस्य
ह्रदत्वावच्छिन्नयत्वावगाहिताघटितधर्मावच्छिन्नप्रकारतानुमितित्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपकत्वेऽपि तादृशप्रतिबध्यतायाः सामानाधि
करण्यग्रहत्वन्यूनवृत्तित्वात् जलवद्ध्रदवह्निमानिति ज्ञानसहितवह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलवद्ध्रद इति निश्चयसामान्यस्य
ह्रदत्वावच्छिन्नवैशिष्ट्यावगाहिताघटितधर्मावच्छिन्नायाः सामानाधिकरण्यग्रहत्वन्यूनवृत्तिप्रतिबध्यताया निरूपकत्वात् वह्निव्यापकीभूताभाव
प्रतियोगिजलवद्ध्रदात्मकासाधारण्यस्य नातिव्याप्यव्याप्तौ जलवद्ध्रदवान् ह्रद इति ज्ञानसहितवह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलवद्ध्र
दविषयकासाधारण्यनिश्चयस्य तादृशनिश्चयसामान्यान्तर्गतस्य स्वसमानकालीनहेतुमत्ताज्ञानधर्मितावच्छेदकीभूतह्रदत्वावच्छिन्नता

द्रव्यावह्न्यनुमितिव्यापकद्रव्यत्वावच्छिन्नवह्न्यवगाहितावघटितधर्मावच्छिन्नप्रतिबध्यतायाएवंनिरूपकत्वेनतादृशप्रतिबध्यतायाश्चवह्निम
द्ध्रदकालीनवह्निसमानाधिकरण्येजलवद्ध्रदइतिनिश्चयात्मकसाध्यसामानाधिकरण्यग्रहत्वान्यूनवृत्तित्वात्तादृशजलवद्ध्रदेऽसा
धारण्यअव्याप्तितादवस्थ्यमितिवाच्यंसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नघटकेनावच्छेदकत्वेनस्पर्शितावच्छेदकहेतुमत्ताज्ञानकालीनप्रत्यक्षविशि
ष्टधीप्रत्यक्षेत्वेनवह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलकालीनवह्निसामान्यकजलहेतुसत्त्वेवह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलस्या
प्यसाधारण्येनोपपत्तिः॥साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगितावच्छेदकहेतुतावच्छेदकनास्तित्वेतुपतनास्वाहेतुमत्ताज्ञानस्यलौकिकत्वसं
भवस्तैवेवतन्त्रव्याप्ताधारण्यसंग्रहः॥अन्यच्च।व्याप्तौसम्भवपतेतत्किंचधर्मावच्छिन्नेहेतुमत्तावगाहित्वंपा
दृशविशिष्टविषयकनिश्चयत्वेनतस्यसाध्याभावेनावच्छेदकहेतुमत्ताज्ञानकालीनलौकिकप्रत्यक्षविशेषणतागौरवग्रस्तमि ॥५॥
तिपरास्तंहेतुमत्त्वेविरोहितादृशीतासाधारण्यग्रहार्थत्वात्॥एवंचसाध्याप्रसिद्धिसाधनाप्रसिद्धिविरोधादिति

द्वैष यत्प्रकारकत्वं साध्यसमानाधिकरण्यग्रहविरोधित्वं दृष्टान्तिवेशप्रयोजनं तिरस्कृत्यापि यत्र साधनाप्रसिद्धेर्लौकिकत्वसंभवः ॥ तत्रैव तत्था
प्यपरत्वमिति बोध्यं ॥ एवमनुमितिसामान्यविरोधित्वमपि विशेष्यत्वप्रविष्टप्रकारकानुमितित्वव्यापकप्रतिबध्यतावच्छेदकसाध्यानुमिति
वे त्वन्यूनवृत्तित्वाद्यर्थकत्वेनापि वह्निमज्जलकालीनवह्न्यादिसाध्यकजलहेतुकस्थलीयवह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलात्मकसा
धारणत्वेन व्याप्तिः ॥ हेतुमत्तामात्रज्ञानस्य हेतौ तद्ग्राह्यजलज्ञाने निष्ठत्वाद्विशिष्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकताविरूपितत्वात्प्रसिद्धं कृतसाध्या
नुमितित्वन्यूनवृत्तित्वाभावाद्यैव लक्षणाकारमन्वयादीति ॥ = ॥ यत्तु साध्यसामानाधिकरण्यग्रहविरोधि दृष्टत्वं यत् साध्यसामानाधिक
रण्यग्रहत्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपितज्ञानविशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रतिबध्यकतानवच्छेदकधर्मावच्छिन्नविषयत्वान्वितमर्थः ॥ वि ये
शेष्यत्वप्रविष्टप्रतिबन्धकताज्ञानविशिष्ट्यावच्छिन्नज्ञानसाधारण्यविषयकत्वानवच्छिन्नमयाभावः प्रविष्टलीयः ॥ एवं च वह्निमज्
धृद् जलकालीनवह्निसाध्यकजलवद्धेतुकस्थलेवह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलनातिव्याप्तिः ॥ हेतुज्ञानविशिष्टज्ञानाहृत्य जलज्ञा

नन्विष्टप्रतिबंधकतायां नाहृद्त्वाभावःविरहहृदहृदमध्ये हृदकालीनवह्निसाध्यकहेतौ दृढत्ववद्हृदकालीनहृदत्ववद्वह्निहेतुकस्थ

हृदत्वे ले वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाव्याप्तेः॥ हेतुमत्ताज्ञानीयविशिष्टताहृदत्वज्ञानीयप्रतिबंधकतायां अन्यथाकारणीविषयकत्वेनावच्छिं हृद

न्नविरहाद्वेतौ अभावाभावत्वानीह्वषयताया वक्ष्यमाणसमानाधिकरणप्रकारकहेतुव्यापकप्रतियोगिताविनिरूपितज्ञानेवैशिष्ट्यावच्छिन्नाप्रतिबंध

कतावच्छेदकहेतुज्ञानेवैशिष्ट्यानवच्छिन्नताद्वशांसिद्धप्रतिबंधकतानवच्छेदकत्वानुमितिवसाध्यधर्मितावच्छेदकहेतुमत्ताविषयकत्वमपहायादोषाच

षयकानिश्चयत्वाद्वहृद्निश्चयकालीनत्वं कथं निवेशनीयमिति वाच्यं। वह्निसाध्यकवह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगितावच्छेदकाभावाव्याप्यवज्जलहे

तुकस्थले सामान्यतः साध्यकालीनवह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलत्वस्य कस्यचिदुपयोगिकारणप्रयोजनकत्वात्॥ इति॥ ननु ना

रमां वह्निमज्जलवद्हृदकालीनवह्निसाध्यकजलहेतुकस्थले वह्निव्यापकीभूताप्रतियोगिजलविषयताया धर्मितावच्छेदकानिश्चयाद्य

भावानवयव्याप्तिस्तावदत्वेनवतानिरूपितव्याप्तिकत्वाप्तिज्ञानत्वेन कुस्मायायामसाध्यसमानाधिकरणहेतुनिरूपितज्ञानेवैशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रतिबंधकतावच्छे ॥८॥

न्न

कत्वान्॥ न च वह्निसाध्यकसाध्याप्रसिद्धं तत्र गोत्वादीनि वह्न्यां प्रतिवाच्यं॥ नु त्व्यपृक्त काञ्चनमयवह्निसाध्यकधूमहेतुकस्थले कांचनमयवह्न्यव्याप
कीभूताभावप्रतियोगित्वस्य सत्त्वेपि साध्याप्रसिद्ध्या तदव्यापितानां चेष्टापत्तेः॥ तस्य सामान्यलक्षणानाक्रान्तत्वान्॥ एवं वह्निमद्धृदकालीन
वह्न्यसाध्यकजलवद्धृदकालीनजलत्ववद्द्रव्यात्वहेतुः स्वरूपसंबंधेन हेतुतावच्छेदकवह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलत्वादिद्रव्य
त्वाभावकालीनत्वसाध्यकत्वविषयकतया वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलत्वात्मकद्रव्यत्वप्रतिज्ञानेन दृष्टप्रतिबंधकतापत्तिं कित्तु नेह
ने तत्राकालिकाभावत्वेन वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजले अतिव्याप्तिर्वं जलेपरत्वान्॥ प्रांचास्तु वह्निमद्धृदीयकालीनवह्निसाध्यकज
लवद्धृदहेतुकस्थले वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजले साध्यसामानाधिकरण्याग्रहे विरोधित्वादृष्टतानित्याप्तिः॥ नन्तु साध्यकहृद
त्ववद्धृदकालीनहृदत्वहेतुकस्थले वह्निमद्धृदकालीनहविनिमित्तकेन वह्न्याभावकसाध्यसामानाधिकरण्यग्रहविरोधित्वानिवृत्ता
दृढवह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिहृदत्वेरूपासाध्या रयनाव्याप्तिः॥ नन्वेतेन कथं नैव॥ साध्यसाधनेपि हृदनउदासयपहृदा॥

नद्वंसंप्रेयोर्द्वेषयोरप्याहुः॥ तद्दूषयन्॥ उक्तयुक्त्याऽननुगतेः॥ किंच संभवान्तर्गतयागत्याकाविषयत्वादेः साध्यकत्वलवधृद्कालीनहेतुत्व
वधृद्कालीनहेतुत्ववधृद्कालीनहेतुकस्थलेविधिद्ध्याप्यसामानाधिकरण्यग्रहे निवेशानिवेशाभ्यां मव्याप्तिः स्यादिति व्याख्याः विरोधिस्व
वज्ञलोपयोर्देश्न॥ ६॥ फलाभावनसंशयपवोभिन्नावच्छेदकतापर्याप्त्यवच्छेदकाधिकरणं यद्रूपतद्रूपावच्छिन्नविशेष्यकयत्प्रकारकं
ज्ञानत्वेन संशयजनकत्वोत्तवचोह्तेता॥ पर्याप्त्यनिवेशेन यद्यत्तदभावविषयकज्ञानयोनि यानि पोतिसंशयपोति इदन्तदभावत्वाव
च्छिन्नत्वेन यद्यत्तदभावविषयकज्ञानप्रकारकज्ञानत्वेन जनकतया ति यत्साध्यकज्ञानार्द्दहेतोमव्यभिचारत्वापत्तिः॥ किंच
नथापि न यदुत्तदभावविषयकज्ञानयानि यानि यानि संशयोत्पादप्रतिपन्नधर्मितावच्छेदकप्रकारकज्ञानमुद्दियानात्तादृशधर्मितानाव
च्छेदकोनयत्तत्तदभावविषयकज्ञानोर्यप्रकारकज्ञानत्वेनाजनकत्वेपि तादृशज्ञानत्वेजनकताया नातिरिक्तस्य सम्भवमेवेत्यन्ति व्याप्तिरव्याप त्रि
कथं॥ तत्र धर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितयाप्रकारतानधर्मितावच्छेदककत्वेन तद्भावविषयज्ञानप्रकारकज्ञानत्वेन जनकजनकसंशयजनकतावच्छेदकानद्व ६
निरूपिता१

तद्धेतुद्धकत्वधीनियतत्वविवक्षणात् वैशिष्ट्यतद्धर्मावविषयकज्ञानवत्त्वं नैमित्यतद्धर्मावविषयकज्ञानवत्त्वं नियततद्धर्मावविषयकज्ञानवत्त्वं नियताका-
ई रकज्ञानेऽप्यनियततद्धर्मावविषयकज्ञानत्वाद्दोषाद्वैशिष्ट्यविशेषणतानिरूपितनियततद्धर्मावविषयकज्ञानत्वप्रकारतायामपि द्वंद्वोऽपि स्वविशेषता-
निरूपितताद्दशप्रकारतात्वेन ज्ञानकतावच्छेदकत्वेन व्याप्तिरस्य वाच्यत्वात्॥ पुरोऽनुमितौ संशयधर्मितावच्छेदकतापर्याप्त्यनुकरणाय द्रूपेन द्रूपाव-
निरूपित च्छिन्नविशेषणता॥ विशेषणतया वच्छिन्नविशेषणतायाः प्रकारतायास्तव्याप्यकारतायाः निष्ठज्ञानकतावच्छेदकतानप्रकारतानिवेशेन दोषाभावात्
ॐ साधारणत्वं स्याद्यद्रूपावच्छिन्नविषयकत्वं व्यापकः॥ पक्षधर्मताज्ञानकालीनस्यानुमितिप्रतिबंधकत्वे सत्यभावः तद्रूपवत्त्वं सामान्यलक्ष-
णत्वं यद्यपि व्याप्तिलक्षणे पर्यवसितो॥ न च पक्षधर्मताविषयकत्वघटितत्वमप्यनावश्यकं घटकांशे॥ नैनिवेश्यते॥ इति वाच्यं पर्वतो धूमवान् वह्न्यभा-
वव्याप्यधूमवान् इत्यादौ वह्निधूमवत्त्वाद्यवतिव्याप्त्यापत्तेः॥ अत्र धूमे हेतुत्वं व्यापकवह्न्यभावे असाधारणत्वं तन्निष्ठं वाच्यं॥ न केवलं न मयंऽवच्छेदिना वह्निमान् धू-
मादित्यादौ केवलं न मम यत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगितायां धूमे उभयनिष्ठायामप्येकैकनियामकत्वमिति वाच्यं॥ नृस्यायुक्त्यान स्यामि योहेतुसामान्या-
लक्षणाक्रांतत्वान्॥ अयमिति चारलक्षणसाधारण्यमिति षष्ठे द्रष्टव्यमिति विवरणीयवान्॥ ८॥ साध्यधर्मितावच्छेदकहेतुमत्ताज्ञानकालीनपादर्श-

विषयकानुमित्यप्रसिद्धेः । स्वसमानकालीनहेतुमत्ताज्ञानसमानधर्मितावच्छेदकानुमितिसामान्यप्रतिबंधकतावच्छेदकं तादृशरूपविशिष्टत्वं व्यभिचारः । अत्र संभवे वा-
ऽप्रसिद्ध्याप्रसिद्धिकालीनत्वेन । निश्चयविशेषणमन्यथा अनुमाधारपक्षादौ निश्चयपक्षस्य हेतुमत्ताज्ञानसमानकालीनस्यापि सामान्यांतर्गतस्य वारणाय स्वसमानका-
लीनहेतुमत्तानिश्चयाप्रसिद्ध्या व्याप्त्यसंभवापत्तेः । अथ यत्र अभावो हेतुः हेतुतावच्छेदकसाध्यतात्र वह्न्यभावादिकरणत्वे हेतुत्वेन हृदभावादिर्दोष इति तादृशरूपविशिष्टत्वेना-
व्याप्तेः । तादृशविशिष्टविषयकानुमितिसमानकालीनहेतुमत्ताज्ञानधर्मितावच्छेदकाधिकरणत्वेन दृष्टांतसिद्धत्वादिति चेन्न । सव्यभिचारशरीरे अभावत्वा-
दिनैव धर्मितावच्छेदकत्वादिति चेन्न । यदि च व्यभिचारशरीरे हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्याभाववद्वृत्तित्वस्य घटकतया प्रवेशः तथापि तथा हेतुः । न च व्यभिचार-
निश्चयस्य स्वसमानकालीनहेतुमत्ताज्ञानधर्मितावच्छेदकावच्छिन्नविषयत्वस्याप्रसिद्ध्या तत्र व्यभिचारव्याप्तिरिति विभाव्यं । न तादृशानुमानसंभवे इति विभाव- तादृश
नीयं ॥ ८ ॥ अथ अनुमित्यव्यापकोऽनुमितिपर्याप्तिहेतुः । तत्र हेतुत्वव्याप्यत्वेन हेतुत्वव्यापकत्वाद्यनुघट इति तत्र तादृशज्ञानस्यापि अनुमाधारण्यज्ञानत्वात् । न समानकालीन-
हेतुमत्ताज्ञानसमानधर्मितावच्छेदकानुमितित्वस्य हृदपक्षकघटपक्षकयोः अन्यतरस्यापि प्रतिबध्यतायाः तादृशानुमितित्वव्यापकीयरहस्यसाधारण्यमित्यत्र हात इति चेन्न ॥

स्यसमानकालीनेहेत्वनुमानासामानाधिप्रिमावेच्छेदकानुमितिनिरूपितव्यापकतावच्छेदकस्य स्वानिष्ठप्रतिप्रतिबंधकतानिरूपितप्रतिबध्यतावच्छिन्नमितावच्छेदकहेतु
मिताज्ञानकालीनत्वाद्धूमविशिष्टविषयकसामान्यताद्धूमविशिष्टव्यक्तिसामान्यविषयस्तिनेयमाप्यावात् धूमाभाववद्वयोगोलकं अयोगोलकं वह्निवह्निरितिज्ञानद्वयकाले
पि ... ज्ञानप्रतिबंधाद्धूमनिश्चयविशिष्टताद्धूमनिश्चयस्य प्रतिबंधकत्वं ... वह्निअयोगोलकं वह्निवह्निवादिनान्यदोषप्रसङ्गीकुर्वीत तस्या योगो
लके धूमाभाववद्विशाद्विज्ञानकाले तद्दोषत्वभंगः कुर्वीत वा ... सर्वेषामेव ... सामान्य ... अन्यथा वदन्ते । अन्यथा हेत्वाद्धयानां
... द्धूमविशिष्टविषयकनिश्चयत्वेन प्रतिबंधकत्वात् ... द्धूमविशिष्टविषयकनिश्चयत्वाद्यधिकरणत्वाद्धूमविशिष्टपर्या
विषयताविरहेऽवेक्षमाननाद्धेतुविशिष्टविषयतासामान्यप्रकारानुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकेनाहेतुविशिष्टविषयत्वे हेत्वाभासत्वे ।। ने ... पाषाणमयो वह्निमान्
निज्ञानकाले पाषाणमयत्वाभावेऽत्र ... ।। नमुतिबंधकप्रतिबंधकतावच्छेदकस्य प्रतिबंधकतावच्छेदकविशेषयोः प्रसङ्गात् ।। ... ज्ञानकाले पाषाणा
यत्नवत्त्वेनादरोपसमीनपक्षे दोषतानिश्चयसंभवेनैव ... जलदेऽपि ... जलस्य सतीत्वपक्षतानिश्चयाभिहेतुः
अत्रापि पाषाणमयत्वाभावे ... पाषाणमयत्वस्यावच्छेदकतावच्छेदकपाषाणमयत्वस्य ... दोषत्वे ... ।। अथ ...

हृदवृत्तिवह्न्यभाववाद्धेरपि बाधत्वेनानिश्चयदोषतया हृदो हृदवृत्तिधूम इति ज्ञानकालेऽपि कथं स्यात् ॥ नथाकनत्राव्याप्तेः ॥ न च हृदो हृदवृत्तिधूम इति ज्ञानानंतरं म
हानसहृदवृत्तिवह्न्यभावनिश्चयेऽनुमितिप्रतिबंधकत्वस्य तत्र सत्वात् [illegible] सविषयत्वस्य तदानीं सत्वात् द्वितीये तथा हृदत्वानंतरसहितया हृदत्वविशिष्टविषयकनिश्चयत्वेने
यत्र सत्वानुमितिप्रतिबंधकताभिमतविषयतावच्छेदकता हृदत्वविशिष्टस्य वह्नेर्वृत्तिविषयतानुमितिविषयतायाः [illegible] त्वं कथमिति वाच्यं ॥ हृदो वह्निमान् स्यादि
१५ हृदवृत्तिवह्न्यभावव्याप्यजलवान् इत्यादौ दोषत्वस्य सत्प्रतिपक्षात्मकतया तत्राव्याप्तिवारणाय कत्वात् ॥ अन्यथा तत्र चानिश्चयदोषेण वह्न्यभावव्याप्यजलवान् हृदवृत्ति
जलवानिति ज्ञानकाले दोषतया हृदत्वानवच्छिन्नतादृशविशिष्टस्य ध्वंसयुतया तज्ज्ञानविषयतायाः ज्ञानतत्वे कालसत्वात् ॥ नियमस्तु पक्षताव्याप्ति
प्रसंगात् ॥ अस्माकं तु न्यूनपर्याप्तिविषयताया अधिकरण॥ अप्रसिद्ध्यापत्तेः ॥ नेदं दोष इति केचित् ॥ तन्न तादृशस्य जलत्वघटितत्वेन पक्षतावच्छेदकहृदहृद ति
वृत्तिजलत्वविशिष्टान्तरघटितत्वात् धूमाभाववद्वृत्त्ययोगोलकवृत्तिवह्निरूपहेतुव्यभिचारः ॥ अयोगोलके घटितस्य उक्तस्य व्यभिचाराभावात् इति किंतु
योऽयं नवेशनेति चेन्न ॥ अयोगोलकत्वेन वह्निधूमाभाववानुवच्छेदे हृदः स्यादेः धूमाभाववद्वृत्त्ययोगोलकवृत्तिवह्निरूपत्वाद्यव्याप्तेर्वारणाय पक्ष से
द्वेक्यात् ॥ न हि हृदत्वावच्छेदकत्वं हृदत्वावच्छिन्नाघटितत्वे तदवच्छेदनेऽपि त्यागत्वं दोषवत् ॥ ५॥ ७७ ॥ ॥ ॥

फलीभूतसंशयप्रयोजकधर्मितावच्छेदकतायाः द्रव्यत्वधर्मिकपर्याप्तायाः हेत्वभावोविच्छिन्नविशेष्यकज्ञानद्रव्यत्वावच्छिन्नद्रव्यत्वावच्छिन्नप्रकारकज्ञानत्वसंशया

जनकतावच्छेदकत्वं तद्द्रव्यत्वसोम्यस्मिन्नभ्रद्रव्यत्वायोगात् ॥ पर्याप्त्यधिकरणत्वमित्यनिर्वचनीयत्वमेतन्न द्रव्यत्वाभावविशेष्यकज्ञानत्वानवच्छिन्नप्रतियोगिन

वे वीतसंशयप्रयोजका द्रव्यत्वावच्छिन्नविशेष्यकानुपस्थितद्रव्याभावविशेष्यकज्ञानप्रकारकज्ञानत्वेन जनकत्वेन पाणिग्रहणत्याग्यकज्ञाना

द्रिहेतोः संशयप्रयोजकतापत्तेः ॥ ३॥ अत्र स्वरूपसम्बन्धहेतौ रूपसमवेतावच्छेदकत्वं स्याद् ॥ नैवं धूमत्ववेन कालीनवह्निमान् धूमादित्यादौ पर्वतो धूमव

त्पर्वतकालीनवह्निमान् नवीनसंशयजनकतावच्छेदकीभूततत्साध्यविषयतानां पाणिपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताः १७००१७४७००७००७००२२४४

प्रकारतापाः फलीभूतसंशयप्रयोजकधर्मितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणत्वधर्मावच्छिन्नविशेष्यतानां निरूपितत्वादित्यपि तस्मात् स्वधर्मा

ज्ञान वच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितयद्द्रव्यत्वावच्छिन्नप्रकारताशालित्वं फलीभूतसंशयजनकतानतिप्रसक्तमिति द्रव्यस्य कीयविशिष्टमिति वा से

च्यं । तथा सति निरुक्तद्रव्याभावविशेष्यकज्ञानत्वानवच्छिन्नसंशयानां विशेष्यताहेतोः विशेषणतानिरूपितत्वावच्छिन्नताविच्छिन्नप्रकारताया

निरुक्तद्रव्याभावविशेष्यकज्ञानत्वानवच्छिन्नसंशयाजनकतानतिप्रसङ्गेऽपि हेतोर्नियतत्वाद् सत्त्रापि प्रतिव्याप्तिरनाऽऽनात

दिकेचेति तद्विवक्षायस्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकतायैवविवक्षणीयत्वात्॥ धूमवत्सर्वतत्कालीनवह्निमानु धूमादित्यत्रातिव्याप्तेः॥ फलीभू
तसंशयधर्मितावच्छेदकावच्छिन्नमुख्यविशेष्यतानिरूपितयद्रूपावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदिका इत्यादिविवक्षितत्वेनैव वारणा
त्॥ अथ नियतत्वं तद्भाववद्विषयकज्ञानत्वानवच्छिन्नत्वं नियतत्वं तद्भाववद्विषयकज्ञानत्वानियतत्वं तद्भाववद्विषयक
॥१०॥ ज्ञानत्वावच्छिन्नप्रकारतायामपि इदंत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितत्वाद्दृश्यप्रकारतायां तेनावच्छेदकत्वादिति व्याप्तिं पुरस्कृत्य कश्चिदाह
प्रतितत्रसंशयधर्मितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणरूपावच्छिन्नविशेष्यतात्वावच्छिन्ननिरूपकताकत्वविशिष्टयद्रूपावच्छि
च्छिन्नप्रकारतात्वसमवच्छेदकतावच्छेदकं तद्रूपवत्त्वमिति विवक्षणेन दोषः॥ नियतत्वं तद्भाववद्विषयकज्ञानवृत्तिदृष्टतावच्छिन्न
विशेष्यतात्वावच्छिन्ननिरूपकताकत्वविशिष्टयद्रूपावच्छिन्नप्रकारतात्वसमवच्छेदकतावच्छेदकं तद्रूपवत्त्वमिति विवक्षितत्वा
स्यतात्वज्ञानत्वावच्छिन्नप्रकारतात्वस्य नाशजनकतावच्छेदकतानवच्छेदकत्वादिति पाठः॥ नियतत्वं तद्भाववद्विषयक

कतानिरूपितायानिरूपितत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितायामुख्यविशेष्यतानिष्ठावच्छेदकतानिरूपितायानिरूपितत्वनिष्ठावच्छेदक
तानिरूपितावच्छेदकताप्रकारतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणरूपवत्त्वस्य विवक्षितत्वेन न सर्वसामञ्जस्यात् । हेतुतानिरूपितविशेष्यतानिरू
पितविशेष्यताविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतापर्याप्त्यवच्छेदकधर्मावच्छिन्नपर्याप्तिप्रकारताविशिष्टसंशयत्वघटितधर्मावच्छिन्नजन्यतानिरूपित
जनकतानिरूपितसंशयत्वेन उक्तहेतौ न्यूनत्वं कृत्वा विषयकत्वानवधानं यान्नियोजनयाऽऽयं चान्त्यनेकान्तसमुच्चयेन संशयमादाय फला
नव्याप्यप्रयत्नेन संशयविशिष्टस्यान्यविरुद्धत्वावच्छिन्नविशेष्यताघटितधर्मावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतानिरूपितसंशयस्य दृढत्वादृढत्ववृत्तिता
दृढत्वावच्छेदकत्वे सति परामर्शत्वावच्छिन्नकार्यतावच्छेदकतापर्याप्त्यवच्छेदकसमुदायत्वविशेषणावच्छिन्नपर्याप्तिकत्वाभावात् । तन्मते संशयीयदृ
ढत्वावच्छिन्नविशेष्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नपर्याप्तिकनिरूपितादृढत्वविशेष्यताशालिसंशयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकताऽनि
रूपितत्वस्याभावात् ॥ अत्र केचित्तु ॥ फलीभूतसंशयीयसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नकोटितानिरूपितयाद्विशेष्यतावच्छेदकताया

स्यानिरूपितत्वस्वनिरूपितधर्मिनावच्छेदकपर्याप्त्यवच्छेदकताकविशेष्यतावच्छिन्नसंबंधेनसंशयविशिष्टजनकतावच्छेदकप्रकारतापर्याप्त्यधिकरणधर्मत्वस्य
समानाधिकरणभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वसंबंधेनअवच्छेदकत्वं चसंशयविषयविशेष्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नविशेष्यतावच्छिन्ननिरूपितप्रकारतायो

४३ ज्ञानवदिदं स्यादवच्छिन्नविशेष्यतावच्छिन्ननिरूपणतापरकव्यक्तिनयाइदं त्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपकतात्वरूपेणानाहार्यज
नकतावच्छेदकतावच्छेदकत्वात्॥ नाहार्यप्रकारतानिरूपणाहार्यावच्छेदकतावच्छेदकत्वाच्च विशिष्टस्यावच्छेदकतावच्छेदकत्वास
तेः॥ यदि च तादृशाविशिष्टधर्मजनकतावच्छेदकतावच्छेदकत्वपर्याप्त्यधिकरणत्वस्य॥ तदा तादृशविशिष्टघटकतादृशतादृशज्ञानत्वावच्छि
न्नत्वस्य तादृशजनकतावच्छेदककोटौ प्रवेशे तत्संभवात्॥ अतो वारणपरमिदं वः॥ लाघवेन तद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितप्रकार
तावच्छेदकत्वं स्वाकारणवृत्तित्वावच्छेदकीभूतविशेष्यतावच्छिन्नत्वस्यातथात्वेन जनकतावच्छेदकीभूतपर्याप्तिसंबंधाग्राह
तेऽननुगतत्वप्रकारतानिरूपणानुसरणं वेति गौरवमित्यादि नाभावः॥ वाच्यमिति स्फुटीकृतं तज्ज्ञः॥ एतदूषणे॥ फलीभूतसत्ताइत्याशयस्तथा
वच्छेदकावच्छिन्नताकोटितानिरूपितविशेष्यतावीशिष्ट्याय विषयता संबंधावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपितप्रकारतावच्छेदकत्व॥ हीनतावच्छेद

स्यानुगमः स्वविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मपदेनयायाजनकेचेस्यानुगमः स्ववैशिष्ट्यव्यापकतासंबंधेनव्यापकत्वं च स्वनिष्ठावच्छे
पदे संशयपरं॥ स्वाधिकरणत्वं च स्वनिरूपितस्वनिरूपितधर्मिनावच्छेदकधर्मावच्छिन्नविशेष्यतासंबंधेन सर्वत्रैरुभयसह
र्तव्यमिति प्रकारकज्ञानमादायलक्षणसमन्वयः॥